

Jan Ryszard Sielezin

Teoretyczne problemy konfliktów społeczno-politycznych i ich specyfika. Próba egzemplifikacji

Rozważania wstępne

Konflikt społeczny (*conflictus*) – w dosłownym tłumaczeniu: zdarzenie, walka – jest zjawiskiem powszechnym i różnorodnym, warunkującym procesy równowagi bądź prowadzącym do zaburzeń rozwoju życia społecznego lub społeczeństwa. Jako złożone zjawisko społeczne był na przełomie XIX i XX w. różnie analizowany przez nauki społeczne. Zarówno w języku potocznym, jak i w nauce termin ten nie jest jednoznacznie zdefiniowany. Wiele definicji wskazuje na różnorodność i złożoność tego problemu w określeniu jego treści i zakresu oraz uwarunkowań społeczno-politycznych¹. W naukach społecznych (politologii, socjologii) konflikt społeczny jest obecnie definiowany szeroko – jako walka dwu lub więcej podmiotów: jednostek, grup społecznych, klas, narodów, państw czy organizacji, przy czym sprzeczności interesów, różnorodne cele, intencje, zamierzenia, poglądy, zamiary powodują powstawanie wrogości między stronami. Współuczestniczące w konflikcie strony nie w każdym momencie stosują te same metody walki (atak, obrona, przetarg), co nie pozostaje bez wpływu na wybór strategii i taktyki².

Już na przełomie XIX i XX w. utrwalił się w nauce pogląd, że sprzeczności i konflikty

stanowią immanentną część życia społecznego i spełniają pozytywną funkcję w życiu społeczeństwa, gdyż wpływają na jego strukturę, dynamikę i rozwój. Prekursor socjologizmu Ludwik Gumplowicz postrzegał wszelki rozwój społeczny jako ustawiczny konflikt między poszczególnymi grupami ludzkimi i twierdził, że stałym elementem walki ujmowanej kulturowo, a nie biologicznie są zmagania ras o byt. W amalgamacie ras oraz permanentnej walce między poszczególnymi grupami wszelkie sprzeczności prowadzą do ukształtowania dychotomicznej struktury społeczeństwa, a „formy walki, które staczają grupy ludzkie, a więc zarówno krwawe, jak i bezkrwawe, są naturalnymi czynnikami postępu”³.

Podobnie ujmowali problematykę konfliktów społecznych inni. Sergiej Nowikow głosił tezę, że: „Bez walki i antagonizmów społeczeństwa mogłyby popaść w stan odrętwienia, szczególnie niebezpiecznego letargu”⁴. Z kolei Georges Sorel dowodził, że konflikty są stałym i pozytywnym elementem rozwojowym, gdyż „zapobiegają petryfikacji życia społecznego, stymulując procesy innowacyjne”⁵. Natomiast S. Dewey uważał konflikty za nieodłączny element refleksji i wynalazczości, pobudzający pozytywne ludzi do procesów przystosowawczych, głównie do otoczenia, a więc decydujący

o rozwoju i postępie społeczeństwa⁶. Zaprezentowane skrótkowo koncepcje konfliktów mają wspólną cechę: podkreślają jego kreatywną funkcję oraz akcentują znaczenie walki w rozwoju społeczeństwa.

Postrzeganie problemu w ujęciu retrospektywnym

W pierwszej połowie XX w. zainteresowanie konfliktem było w naukach społecznych wciąż znaczne. Powstałe w socjologii nowe kierunki nie tworzyły wprawdzie konfliktowych modeli społeczeństwa, ale ich reprezentanci dostrzegali znaczenie konfliktu dla rozwoju życia społecznego⁷. Problem ten okazał się także atrakcyjny dla kolejnej generacji badaczy, którzy analizując poszczególne fazy jego rozwoju, podkreślali, że konflikt „jest normalnym zjawiskiem społecznym”. Analizując funkcjonalność konfliktu „w stosunku do spójności grupy”, wskazywali na „wzmocnienia norm grupowych i zmian społecznych”. Akcentowali znaczenie interesów grupowych w życiu społecznym, a szczególną uwagę skupili na analizie nacisków, jakie grupy interesów wywierały „na siebie nawzajem” oraz kwestii „równowagi nacisków grupowych”. Dostrzegli związki „między formą konfliktu a typem struktury społecznej, w której ma on miejsce”. Badacze eksponowali tezę, „iż sprzeczności i konflikty między rządzącą mniejszością a rządzącą większością są nieuniknione i wieczne” i kolejną, że przemoc pełni rolę oczyszczającą. Egzemplifikowali problem „powiązań między typem przyjmowanego przez uczonego modelu pojęciowego a jego systemem wartości”, co pozwalało spojrzeć z innej perspektywy na przedmiot i końcowe wyniki badań⁸.

Choć w latach 30. XX w. dokonał się w socjologii (głównie amerykańskiej) zwrot, z powodu kryzysu gospodarczego częściowo zaniechano kontynuowania badań nad

problematyką konfliktu i zainteresowano się głównie reformami społecznymi, ale czołowi przedstawiciele, wierni poprzedniej orientacji teoretycznej, nie zerwali całkowicie z tematem. W końcu lat 30. XX w. konfliktem społecznym zajmował się socjolog rosyjskiego pochodzenia Pitrim A. Sorokin, który podobnie jak poprzednicy, głosił tezę, że

[...] konflikt, opozycja, walka były od niepamiętnych czasów dekladowane jako fundamentalne prawo natury, ludzkiej egzystencji, a także jako źródło wszelkich zmian i postępu⁹.

Łatwo zauważyć, że młodsze pokolenie badaczy dzieliła różnica poglądów dotycząca nie tylko genezy omawianego zjawiska, ale i źródeł sprzeczności występujących w społeczeństwie, które wpływały na dynamikę, strukturę, typ i rodzaj konfliktów. Akcentowano znaczenie czynników konfliktogennych: nierówności społecznych, systemów wartości, władzy, zmian społeczno-ekonomicznych, demograficznych, organizacyjnych, technologicznych oraz kulturowych, które zdaniem Henryka Białyszewskiego, mogły oddziaływać na członków zbiorowości i powodować powstanie fobii, frustracji i napięć psychicznych utrudniających przystosowanie do zmiennych warunków społecznych. Nietrudno wykazać, że czynniki konfliktogenne mogą w istotny sposób wpływać na formowanie określonych postaw, potrzeb i aspiracji. Powstałe w zmieniających warunkach różne siły społeczne działające jako instytucje i grupy mogą zwalczać się lub konkurować między sobą¹⁰.

Konflikt jako zjawisko społeczne był na przełomie XIX i XX w. różnie rozpatrywany przez nauki społeczne (socjologię, psychologię społeczną czy politologię), głównie w aspektach determinantów wieloczynnościowych. W tym okresie ukształtowały się dwa przeciwstawne i wewnętrznie zróżnicowane kierunki badawcze: nurt funkcjonalny i nurt konfliktowy. Wspólną cechą pierwszego nurtu, który współtworzyli między inny-

mi Auguste Comte, Herbert Spencer, Émile Durkheim, Talcott Parsons, Robert K. Merton, było postrzeganie życia społecznego w kategoriach konsensusu, równowagi i integracji. Realne konflikty były rozpatrywane jako „przejaw patologii, dewiacji lub swego rodzaju choroby społecznej”, a więc zjawisk dysfunkcjonalnych „wobec systemu społecznego”¹¹. Nurt konfliktowy, widoczny w pracach między innymi Georga Simmla, Maxa Webera, Ludwika Gumplowicza, W.G. Summera, Gustave’a Le Bona, Ericha Fromma, Ralfa Dahrendorfa, eksponował dychotomiczny model społeczeństwa klasowego, w którym sprzeczności i konflikty interesów były „ujmowane [...] jako uniwersalne, stałe oraz powtarzalne mechanizmy dynamiki i rozwoju społeczeństwa”¹².

Badacze tego nurtu dostrzegli pewną prawidłowość ogólnorozwojową. Suponowali, iż w każdym społeczeństwie występuje wrogość i przemoc, których następstwem jest konflikt strukturalny. Zgodnie z teorią konfliktu, prezentowaną między innymi przez Dahrendorfa, występujące w społeczeństwie niezgoda i konflikt społeczny prowadzą do dezintegracji i zmian, a proces ten jest nieuchronny, gdyż „każde społeczeństwo opiera się na przymusie, stosowanym przez jednych jego członków w stosunku do innych”¹³. W konfliktowym ujęciu społeczeństwa rozpatruje się istotę konfliktu w aspekcie: a. strukturalnym, zwłaszcza gdy w strukturze systemu dostrzega się „niezgodność, wzajemne wykluczanie się celów grupowych, spowodowane ograniczoną ilością powszechnie pożądanых dóbr”; b. behawioralnym, gdy chodzi o „działania czy stosunki społeczne typu walki i współzawodnictwa”; c. psychologicznym, gdy sprzeczności warunkują „stan wrogości między grupami czy osobami”¹⁴.

Konflikt jako złożone zjawisko społeczne był początkowo definiowany w szerokim ujęciu. Dahrendorf używał tego terminu „zarówno dla oznaczenia kontestacji, kon-

kurencji, sporu i napięcia, jak i dla oznaczenia otwartych starć między siłami społecznymi”¹⁵. Analizując strukturę społeczną, wprowadził do siatki pojęciowej kategorie zmiany, dezintegracji, niezgody i dominacji, które w ujęciu poglądowym uznał za ważne. Skonstatował, iż:

1. Każde społeczeństwo w każdym momencie podlega procesowi zmiany – zmiana [zaś] jest wszechobecna. 2. W każdym społeczeństwie [...] [i] momencie występuje niezgoda i konflikt [...] społeczny [który] jest wszechobecny. 3. Każdy element w społeczeństwie przyczynia się do jego dezintegracji i zmiany. 4. Każde społeczeństwo opiera się na przymusie stosowanym przez jednych jego członków w stosunku do innych¹⁶.

Wspólnym elementem określającym istotę konfliktu w społeczeństwie przemysłowym jest przyjęcie założenia, że jest on nieuchronny i choć każde społeczeństwo jest

[...] względnie stabilną strukturą elementów [...] dobrze zorganizowaną, [a] każdy element jest funkcjonalny tzn. przyczynia się do utrzymania społeczeństwa jako systemu [oraz] każda istniejąca struktura społeczna opiera się na zgodnym podzieleniu przez jej członków wartości¹⁷,

a występujące zaburzenia stanowią zagrożenie dla całego społeczeństwa. Proces ten może wystąpić zależnie od sytuacji i splotu różnych wydarzeń.

Pełniejszą definicję konfliktu, uwzględniającą aspekty: strukturalne, behawioralne i psychologiczne, prezentuje Levis A. Coser. W jego ujęciu

[...] konflikt społeczny to walka ludzi reprezentujących odmienne wartości lub walka o dostęp do statusu, władzy bądź ograniczonych dóbr, w której to walce celem pozostających w konflikcie stron jest nie tylko osiągnięcie pożądanых wartości, lecz także zneutralizowanie, ograniczenie lub wyeliminowanie przeciwników¹⁸.

Niezaprzeczną zaletą tej definicji jest ujmowanie istoty konfliktu w aspekcie in-

tencjonalnym jako pragnienie zdobycia lub utrzymania określonych wartości bądź przywilejów. W perspektywie intelektualnej konflikt społeczny przedstawiano jako przejaw określonych zachowań ludzkich, a ściślej jako formę stosunków międzyludzkich, gdzie napięcia i sprzeczności przyczyniają się do przemieszczania nagromadzonej frustracji, kolejno z płaszczyzny intrapersonalnej na płaszczyznę interpersonalną oraz z płaszczyzny psychicznej na behawioralną. Podkreślanie roli walki jako zamierzonego elementu działania przez strony konfliktu może przybierać różną postać (od biernego oporu po różne formy agresji bezpośredniej lub pośredniej), co wskazuje na występowanie dużego ładunku emocjonalnego. W tym układzie atak lub wrogie działanie jednej ze stron wobec drugiej powoduje reakcję u atakowanego. Analizując pojęcie „konflikt” i jego rozliczne konotacje, można sformułować tezę, że każdy „konflikt” zawierający element: konkurencji, rywalizacji i wrogości nie jest jednolity w swojej postaci, a zróżnicowany stopień wrogości występujący w poszczególnych fazach może się zmieniać, o czym decyduje tempo i stopień napięcia wrogich postaw oraz świadomość sytuacji konfliktowych jej uczestników. Niewątpliwie wrogość może się pogłębiać (choć nie musi) wraz z narastaniem konfliktu, ale nie zawsze stanowi ona o jego istocie i nie jest też stałym elementem omawianego zjawiska. Nie można też pominąć istotnej roli, jaką odgrywa resentyment w konflikcie, który ma pejoratywne zabarwienie¹⁹.

Uwagi metodologiczno-terminologiczne

W aspekcie metodologicznym główną kategorią badawczą jest określenie istoty pojęcia „konflikt społeczny”. Wiele definicji tego terminu i zakres, jaki stosuje się w języku potocznym i nauce (konfliktowych modelach

społeczeństwa), wskazuje na różnorodność jego treści, co niekiedy utrudnia przedmiot badań. W naukach społecznych konfliktowe modele społeczeństwa mogą ulegać pewnej modyfikacji ze względu na zmienność rzeczywistości, a tempo i dynamika życia społecznego sprzyjać może powstawaniu nowych sytuacji konfliktowych. Janusz Sztumski i Jacek Wódz jako przykład różnego spojrzenia i oceny sytuacji konfliktowych podają:

[...] wojnę, rewolucję, różne walki frakcyjne, strajki, starcia sekt religijnych albo różnych klik, przypadki wzajemnego zwalczania się konkurujących ze sobą tzw. grup nacisków czy też osób fizycznych, przejawy współzawodnictwa poszczególnych osób lub grup, rozmaite zjawiska konkurencji, animozji itp. zachowań jednostek lub zbiorowości²⁰.

Cytowane przykłady nie wyczerpują wszystkich zjawisk, którym można przypisać powstawanie nowych sytuacji konfliktowych. Ponadto przekształcenie potencjalnej sytuacji w realny konflikt wymaga zaistnienia subiektywnych uwarunkowań, które mogą pojawić się później, gdy jedna ze stron ewentualnego konfliktu będzie dopiero uzasadniała swoją rzekomą rację i rościła sobie pewne prawa. Istotne znaczenie mają także kwestie etymologiczne, zwłaszcza gdy wyjaśnienie pewnych zjawisk społecznych przez odwołanie się do określonego modelu, w obrębie którego występują synchroniczne i diachroniczne związki, nie zawsze jest możliwe i sprawdzalne. Jeśli nawiązujemy do etymologii słowa „konflikt” wywodzącego się z łacińskiego *conflictus* i będziemy ten termin charakteryzować jako

[...] pośrednie albo bezpośrednie zmaganie się przeciwników, którzy świadomie pragną i dążą do wymuszenia swoich celów (czy też racji) nawet przy użyciu fizycznej przemocy²¹,

to zgromadzony materiał empiryczny nie zawsze wystarczy, aby poznać w modelowym układzie wzajemne powiązania, mechanizmy i kierunki działania społeczeństwa.

Janusz Mucha proponował przed laty zastosowanie dwu różnych określeń terminologicznych: „teorii konfliktu” i „teorii konfliktowej”, wspomagających przedmiot i zakres egzegezy pojęciowej analizowanego modelu społeczeństwa. „Teorię konfliktu” rozumiał on „jako system wyjaśnień konfliktu danego empirycznie zjawiska społecznego, bez względu na sposób wyjaśniania”, natomiast „teoria konfliktowa” to „wyjaśnienie zjawisk społecznych przez odwołanie się do konfliktowego modelu społeczeństwa”²². Mucha zauważył, że w angielskiej literaturze naukowej określenie *conflict theory* może mieć różne znaczenie i zawierać niejednoznaczne konteksty, co niewątpliwie utrudnia badanie, analizę i ocenę zjawiska. W latach 80. XX w. sformułował postulat podjęcia badań dotyczących dynamiki konfliktów w polskim społeczeństwie i wyjaśnienia procesów decyzyjnych w warunkach napięć i konfliktów²³, które występowały również w PRL²⁴.

W ujęciu modelowym subiektywne uwarunkowania przyczyn i przebiegu konfliktu tworzą zdychotomizowany obraz, zawierający różnorodne postawy poczynając od aktywnego zaangażowania, a na bierności i apatii kończąc. Janusz Reykowski, analizując sferę psychiczną uczestników konfliktu znajdujących się w stanie silnego zaangażowania emocjonalnego, nazwał ten proces „afektywną polaryzacją”. Wspomniane zjawisko uzewewnętrznia się w postaci tendencji do: 1. wyolbrzymiania własnych dążeń i wizerunku oraz deprecjacji konterfektu przeciwnika, 2. odrzucenia informacji niezgodnych z własnymi przekonaniami, 3. „dogmatyzacji umysłu”, czyli bezkrytycznego przyswajania opinii i ocen pochodzących z ośrodków cieszących się autorytetem, 4. prezentowania myślenia życzeniowego, które uprawdopodobnia realizację planów lub programów opartych na pragnieniu, a nie analizie rzeczywistości, 5. preferowania działań zgodnych z nastrojami chwili – wówczas w przepływie gniewu

lub złości wybieramy walkę jako metodę rozstrzygnięcia konfliktu, 6. zaniku krytycyzmu i wątpliwości, a co za tym idzie – dostrzegania jedynie prostych związków przyczynowo-skutkowych opartych na schemacie: „przyjaciół ma zawsze rację, a wróg nigdy”, 7. zaniku dyskursu i skłonności do kompromisu oraz potrzeby odwołania się do neutralnych mediatorów, czyli rezygnacji z negocjacji, mediacji i arbitrażu²⁵. Wzrost sytuacji konfliktowych (po osiągnięciu kulminacji) może z czasem przekształcić się z sytuacji rewolucyjnej w rewolucję, którą Reykowski nazywa konfrontacją²⁶.

Analizując subiektywne uwarunkowania przebiegu konfliktu w poszczególnych fazach, łatwo zauważyć, że akcentowana na przykład u Dahrendorfa wzajemna wrogość stron²⁷ wskazuje, że istotnym elementem konfliktu są kryteria jego natężenia i gwałtowności, które mogą ulegać zmianie. Jeśli zaś strony nie są skłonne do zawarcia kompromisu, wówczas narastająca wrogość prowadzi do neutralizacji lub fizycznego zniszczenia przeciwnika albo obustronnego osłabienia bądź zneutralizowania stron konfliktu. Jonathan H. Turner zauważył, że powstała sytuacja prowadzi na ogół do „wytworzenia się wzajemnej świadomości i styczności między stronami konfliktu”²⁸.

Znaczenie konfliktu w życiu społecznym

W literaturze naukowej od lat obserwujemy znaczną różnicę poglądów na temat wpływu konfliktów na życie społeczne. Początkowo, do XIX w., dominowało w refleksji naukowej przekonanie, że konflikty społeczne powodują destruktywne skutki i wywierają negatywny wpływ na życie jednostki i społeczeństwa. Równocześnie dostrzegano niekiedy w konfliktach pozytywne elementy, głównie w perspektywie konfliktów in interpersonalnych. Pejoratywne oceny wpływu konfliktów na życie

społeczne daje się zauważyć w twórczości między innymi Seymoura M. Lipseta, Williama Warnera czy Talcotta Parsonsa, którzy koncentrowali dociekania naukowe nie tyle na procesach zmian, ile raczej ich równowadze. W tym znaczeniu konflikty i związane z nimi zjawiska dezorganizacji społecznej dają się sprowadzić głównie do: zanegowania lub poddania w wątpliwość słuszności celów działającej już organizacji lub „niedookreśleniu celów nowo powstającej organizacji społecznej”; braku lub niedoboru „środków społecznych”, między innymi ekonomicznych, prawnych, „aż po ludzi i ich motywacje”, niezbędnych do realizacji celów organizacji; „braku dostatecznego zorganizowania wewnętrznego”, co w konsekwencji prowadzi do „niedowładu organizacyjnego”²⁹.

W literaturze prezentowane jest też inne stanowisko, według którego konflikty społeczne i zjawisko dezorganizacji nie wykluczają pozytywnych elementów o twórczym charakterze – uzewewnętrzniają się one jako wyróżniki konstruktywnych funkcji. Pozytywnym elementem w procesie poznawczym jest krytyczna ocena nieprawidłowości tkwiących w określonej sytuacji społecznej. Konflikt jest bowiem podstawą krystalizacji interesów grupowych, tworzenia racjonalnych programów i ustalania zasad walki. Sytuacja konfliktowa może też mobilizować do określonych zachowań jednostki i grupy społeczne, wyzwać inicjatywy oraz inspirować podejmowanie działalności związanych z zaspokojeniem różnych potrzeb i aspiracji, zarówno zbiorowych, jak i indywidualnych. Jego następstwem jest na ogół sprawiedliwy podział dóbr i wyrównanie szans różnych grup uczestniczących w konflikcie. Taka sytuacja przyczynić się może do uruchomienia lub usprawnienia mechanizmów kontroli (gdy wcześniej było ich brak) i rozładowania sprzeczności i napięć. Niekiedy sprzyja to powstaniu równowagi sił w ramach określonego systemu społecznego³⁰. Konflikt społeczny może również pełnić funkcje zmiany i rozwoju społeczeństwa.

Analiza wewnętrzna konfliktu pozwala wyróżnić trzy typy zmian społecznych: rewolucyjną, bardziej ewolucyjną, czysto ewolucyjną³¹, które powodują w poszczególnych fazach określone skutki wewnątrz struktur jego stron. Z wielu funkcji, jakie spełniają konflikty wymienić należy takie, które mają charakter uniwersalny. Sztumski i Wódz wyróżniają następujące funkcje:

1. „Różnicującą i identyfikującą” strony konfliktu oraz opinie i postawy społeczne;
2. „Integracyjną i dezintegracyjną” w stosunku do jednostek i grup społecznych;
3. „Demaskatorską i maskującą”. Konflikty społeczne obnażają niedomogi życia, a ważnym elementem jest wykorzystanie na przykład animozji lub przesądów, aby prowokować jedne konflikty lub zapobiegać innym (teoria konfliktu jako zaworu bezpieczeństwa);
4. „Progresywną i regresywną”, które można rozpatrywać w aspekcie rozwoju społecznego;
5. „Pozytywną i negatywną”, gdy stosujemy ambiwalentną ocenę konfliktu społecznego³²;
6. „Jawną i ukrytą”, na którą wskazuje Merton³³.

Skoro konflikt jest zjawiskiem powszechnym i złożonym strukturalnie, to ze względu na swoją specyficzną dynamikę może przybierać określoną postać. W wypadku konfliktu destrukcyjnego o wyborze przez strony właściwej formy walki mogą decydować różnorodne czynniki: aktualna sytuacja społeczna, w jakiej znajdują się skonfliktowane strony, presja psychologiczna przybierająca niekiedy postać słownego ataku, której pochodną jest manipulacja oraz stosowane środki administracyjne (w tym destrukcja fizyczna) ukierunkowane na przedmioty fizyczne i ludzi³⁴. Istotne znaczenie mają emocje, które ze względu na znaczną determinację stron konfliktu mogą prowadzić do sytuacji trudnych do przewidzenia, a sukces zwycięzcy nie zawsze musi oznaczać dla po-

konanego utratę społecznego konterfektu i powodować żądę odwetu.

Przebieg konfliktu zależy w znacznym stopniu od preferowanych przez strony konfliktu form walki. Białyszewski wyróżnia następujące formy walki: bojkot, sabotaż, szykana, agresja słowna, agresja fizyczna, które mogą powodować nasilenie reakcji konfliktowych, zwłaszcza gdy strony nie odwołują się do powszechnie przyjętych reguł³⁵. W poszczególnych fazach konfliktu uczestniczące w nim strony (jednostki i różne odłamy grup) mogą odmiennie reagować na sytuacje konfliktowe: wykazywać wysoki poziom zaangażowania, aż do spadku aktywności i zaniechania działalności. Powstała sytuacja bezpośrednio lub pośrednio wpływa na poziom integracji lub dezintegracji stron konfliktu³⁶.

Rozwiązywanie konfliktu w perspektywie metody badawczej

W literaturze naukowej można spotkać różne opisy metod i sposobów rozwiązywania konfliktów, które uwzględniając interesy stron i źródła konfliktu, mogą przybierać kilka postaci. Pomocna i przydatna okazuje się szeroka definicja konfliktu przedstawiona przez Białyszewskiego, która umożliwia prześledzenie wyboru określonych metod rozwiązywania konfliktów, ale jednocześnie należy pamiętać, że istotny wpływ na wybór metody badawczej ma również ustalenie, w jakiej fazie znajduje się dany konflikt. Białyszewski wyróżnia następujące fazy, które (niezależnie od stopnia ich złożoności) mogą pomagać w rozwiązaniu konfliktu:

1. Fazę sprzeczności, która odnosi się do stosunków wewnątrzgrupowych i międzygrupowych. Wiązą się one z realizacją określonych celów, interesów, dążeń czy postaw.

2. Fazę napięcia społecznego wyrażającą się m.in. w zbiorowym niezadowoleniu, po-

czuciu zagrożenia, frustracjach, a powstałe bariery psychiczne między ludźmi powodują, iż współdziałanie przechodzi w fazę konfliktu. Dwie pierwsze fazy określa się jako sytuacje wyjątkowo trudne.

3. Faza racjonalizacji sprzeczności charakteryzuje się ostrymi podziałami między poszczególnymi grupami społecznymi, uniemożliwiającymi współdziałanie. W tej fazie ujawnia się uczucie niechęci, uprzedzeń, narastającej wrogości i nienawiści adresowane do konkretnych osób i grup, które są obarczane odpowiedzialnością za zaistniałą sytuację.

4. Faza walki, która uzewnętrznia się w różnorodnych działaniach. Najczęściej (choć nie zawsze) jedna ze stron konfliktu usiłuje rozwiązać sprzeczności lub zmniejszyć stan wrogości i wyjaśnić nieporozumienia przez odwołanie się do walki, która przybiera różne formy np. strajku okupacyjnego w zakładzie pracy bądź protestu otwartego w formie manifestacji ulicznej.

5. Faza eliminacji konfliktu. Stałą cechą w tej fazie jest przejście do tzw. etapu normalizacji sytuacji, co z reguły wyraża się chęcią odniesienia pełnego zwycięstwa nad przeciwnikiem bądź też wyczerpania walką wszystkich uczestników konfliktu i potrzebą zawarcia ugody. Redukcja konfliktu lub jego eliminacja może nastąpić na drodze negocjacji, wzajemnych kompromisów bądź innych form jego zastosowania³⁷.

Szeroko zarysowane fazy konfliktu są pomocne w ogólnym ujęciu metod ich rozwiązywania. Konflikty można rozwiązywać odwołując się do przemocy, można zmierzać do kompromisu bądź stosować wycofanie się stron, lub jednej z nich, jakkolwiek nie do końca wiadomo, która z tych metod będzie skuteczna. Dahrendorf uważa, że strony mogą zmierzać do zniesienia konfliktu przez wyeliminowanie jego przyczyn, ale nie zawsze jest to wykonalne. Może też być stosowana metoda tłumienia, która spowoduje zablokowanie przeciwstawnych działań

jednej ze stron i odwołania się do regulacji. Opiera się ona na trzech formach: pojednaniu, pośrednictwie i arbitrażu, przy czym stałą tendencją jest założenie, iż nie jest możliwe ostateczne rozwiązanie pewnych konfliktów i można je zaledwie poddawać pewnej kontroli³⁸.

Konflikty społeczne można także rozstrzygać (niezależnie od stopnia ich złożoności), odwołując się do tradycyjnych form i metod, np. kompromisu, który opiera się na założeniu, iż obie strony osiągną porozumienie wówczas, gdy każda z nich przystanie lub zadowoli się tylko częściowym spełnieniem swych żądań; arbitrażu (osądu strony trzeciej), czyli odwołania się do instytucji cieszącej się autorytetem lub reprezentującej majestat prawa, która narzuca arbitralnie swoją wolę; odwoływania, polegającego na zwlekaniu z podjęciem konkretnych działań i odwołaniu się do irracjonalnych niekiedy oczekiwań w przekonaniu, iż pewne zmiany w środowisku zewnętrznym lub inne czynniki, np. los, pomogą rozwiązać konflikt; pokojowego współistnienia, ale metoda ta ma raczej zastosowanie w stosunkach międzynarodowych³⁹, choć może być wykorzystana przy rozwiązaniu innych konfliktów. Najogólniej sprowadza się ona do tłumienia wszelkich sprzeczności i nieporozumień, np. jednej ze stron, oraz wyszukaniu wspólnych obszarów działań i ustalaniu celów zmniejszających konflikty⁴⁰.

W literaturze przedmiotu można spotkać jeszcze inne ujęcia tematu, które (nie wnikając w szczegółową charakterystykę) korespondują częściowo z opisem problemu znanego z innych opracowań. Stanisław Kownacki i Zofia Rumel-Syska wskazują na rolę przywódcy, a zwłaszcza na jego walory terapeutyczne. W zależności od sytuacji autorzy wyróżniają także inne metody rozstrzygania konfliktów: odwrócenie uwagi od przedmiotu konfliktu, kompromis, mediacja osoby trzeciej, ujawnienie wspólnego interesu i realizacja odpowiadającego obu

stronom programu, wskazanie i ujawnienie zagrożeń zewnętrznych, wzajemne poznanie stron, separacja stron, odwołanie rozwiązania konfliktu, pogodzenie się z istniejącą sytuacją oraz stwarzanie pozorów zgody⁴¹. Jednak praktyczne zastosowanie którejkolwiek z metod jest trudne ze względu na subiektywne i obiektywne przeszkody, wzajemne postrzeganie i irracjonalne elementy świadomości określające zachowania stron.

Łatwo dostrzec, że skuteczne rozwiązywanie konfliktów zależy w dużym stopniu od czynników emocjonalnych, stopnia zaangażowania stron konfliktu i obranej strategii działania, która może być także przedmiotem analizy. Niektórzy badacze – Ronald Fisher, William Ury czy Bruce Patton – wskazują na pięć strategii rozwiązywania konfliktów: 1. Strategia dominacji – gdy jedna ze stron próbuje osiągnąć swoje cele za wszelką cenę, stosując zasadę *per fas et nefas*, odwołując się do perswazji, groźby i przemocy; 2. Strategia wycofania zakłada rezygnację ze swych celów i akceptację zwycięstwa przeciwnika; 3. Strategia bierności, która polega na zaniechaniu jakiegokolwiek działania i przeświadczeniu, iż konflikt samoistnie wygaśnie, między innymi dzięki okolicznościom zewnętrznym; 4. Strategia osiągania kompromisu – oznacza rezygnację „z części własnych ambicji w zamian za podobną rezygnację drugiej strony”; 5. Strategia wspólnego rozwiązania konfliktu, która zakłada, iż strony poszukują rozwiązań umożliwiających realizację „najważniejszych interesów obu stron”⁴².

Zastosowanie w praktyce omówionych metod zależy od wielu czynników sytuacyjnych oraz uwarunkowań psychologicznych, np. racjonalnych i irracjonalnych elementów świadomości, cech osobowości przywódców konfliktu, które mogą mieć wpływ na przebieg i intensyfikację konfliktu i stosowane metody ich rozwiązywania. Ważną rolę odgrywają czynniki psychologiczne. Morton

Deutsch wyróżnia cztery mechanizmy intensyfikujące konflikt: 1. Racjonalizację *post factum*, a więc przekonanie, że skoro strony są zaangażowane w konflikt, to należy go kontynuować (uzewnętrznia się wówczas mechanizm gracza pragnącego się odegrać); 2. Potrzebę redukcji dysonansu poznawczego wywołanego kosztami psychicznymi, przejawiającą się w gotowości do poświęceń i dalszych ofiar aż do pokonania przeciwnika⁴³; 3. Błędne koło strachu, które powoduje uruchomienie następującej sekwencji zdarzeń: zagrożenie, skuteczna obrona i ponowne zagrożenie; 4. Pułapkę sytuacyjną, która opiera się na założeniu, iż eskalacja konfliktu powinna spowodować wycofanie się drugiej strony z jego kontynuowania, a nie, jak to bywa najczęściej, dalsze nasilenie agresji ze strony przeciwnika, który na ogół myśli podobnie⁴⁴.

Wybór właściwej metody rozstrzygania konfliktów jako zjawisk szczególnych zależy w znacznym stopniu od dokładnej analizy jego przyczyn, przebiegu i swoistej dynamiki, która determinuje poziom konfliktowości społeczeństwa, grup społecznych czy jednostek. Uprawomocniona wydaje się teza, iż rozwiązanie konfliktu (niezależnie jaką przybiera postać końcową) nie generuje w sposób automatyczny sytuacji, jaka istniała przed jego wystąpieniem, a pokonfliktowe napięcie daje kolejny impuls do odrodzenia lub powstania nowych sytuacji konfliktowych, utrudniających dotychczasowe współdziałanie i współistnienie.

Analiza różnych aspektów życia społecznego wskazuje, iż przyczyny konfliktów, subiektywne uwarunkowania ich przebiegu i metod ich rozstrzygania nie wystarczają, aby zrozumieć istotę dokonujących się zmian, zwłaszcza że niektóre konflikty mają szerszy zasięg i powinny być rozpatrywane w perspektywie nowoczesnych konfliktów społecznych, które zdaniem Dahrendorfa sytuują się między uprawnieniami obywateli a zasobami społeczeństwa⁴⁵.

Konflikt społeczny w perspektywie nowoczesnych ruchów społecznych

Socjolog Alain Touraine określa taki konflikt mianem ruchu społecznego, który uważa za podstawowy i najważniejszy w społeczeństwie, albowiem dotyczy on społecznej kontroli nad wzorami kulturowymi. Wyróżniając trzy rodzaje wzorców kulturowych: model wiedzy zwany prawdą, rodzaj wnoszonego wkładu (produkcja) i zasady moralne, Touraine nie analizuje systemu społecznego jako „zbioru specyfikacji i transformacji wzorców kulturowych w normy instytucjonalne”, ale podkreśla znaczenie konfliktu strukturalnego w danym społeczeństwie, zwłaszcza „gdy ma on znaczny potencjał modernizacyjny i rozwojowy”. Ponieważ współczesny konflikt dotyczy kontroli nad narzędziami transformacji i kształtowania życia społecznego, Touraine wskazuje na bezpośrednie konsekwencje „niewystarczającego poziomu integracji konfliktów w ramach centralnego ruchu społecznego”, których gwałtowny przebieg dotyczyć może między innymi konfliktów interesów, arbitralności władzy i „przemocy wobec konfliktu społecznego”. Zdaniem tego badacza, żadna ze stron potencjalnego konfliktu nie jest czysto racjonalna w podejmowanych działaniach oraz nie utożsamia się całkowicie „z wartościami swej społeczności”, nikogo też „nie można utożsamiać z pojęciem nowoczesności ani [...] z całym zbiorem epistemicznych, ekonomicznych i etycznych wzorców kulturowych”, które Touraine nazywa „historycznością” i dodaje, że choć poszczególne strony uczestniczą w różnym stopniu i zakresie w ruchach społecznych, to mają „jednakowe możliwości wypracowania postaw obronnych, tworzenia ruchów podrzędnych lub wręcz antyruchów”⁴⁶.

W aspekcie socjologicznym analiza ruchów społecznych przebiega w ocenie Touraine’a według zasad, które sprowadzić

można do tezy, iż ruchy społeczne są definiowane przez konflikt społeczny. Konflikty centralne zaś określane są przez jedną tylko parę skonfliktowanych ruchów społecznych i dotyczą głównie problemów kulturowych, w tym i etycznych; w mniejszym zakresie problemów pracy i gospodarki. Centralne usytuowanie ruchów społecznych powoduje ich różnorodność, co sprawia, że nie dotyczą one porządku i ładu społecznego bądź nowoczesności lub racjonalności. Cechą charakterystyczną tych ruchów jest zorientowanie na kontrolę wzorców kulturowych, których transformacja powoduje w następstwie konflikt społeczny. Touraine akcentuje odrębność ruchów społecznych od prób transformacji państwa, podkreśla, iż zaznacza się ona w wymiarze ideowym: rozdzielania państwa obywatelskiego od państwa jako politycznej organizacji społeczeństwa. Zdaniem tego badacza

[...] to właśnie dlatego pojęcie ruchu społecznego tak silnie kojarzy się z podejmowanymi przez „społeczeństwo” próbami wyzwolenia się spod „władzy”, by użyć w tym miejscu sformułowania, w jakim „Solidarność” definiowała swe działania przeciwko partijnemu rządowi Polski⁴⁷.

Analizowanie konfliktów społecznych w perspektywie ruchów masowych sprzyjało postawieniu tezy, że konflikty mające pozytywne znaczenie nie dają się sprowadzić do roli integracyjnej, ale mogą mieć decydujący wpływ na zmiany i tempo rozwoju społecznego, gdyż są mniej uwikłane w kontekst polityczny i dlatego „ich formy działania nie cieszą się legitymizacją ze strony utrwalonych instytucji politycznych”. Claus Offe, uważa, że

[...] ruchy te zmierzają do celów, których osiągnięcie miałyby istotne znaczenie nie tylko dla samego ruchu, lecz i dla społeczeństwa jako całości⁴⁸.

Cechą, która określa współczynnik zaangażowania stron w konflikt (stronami bywają np. ruchy pacyfistyczne, ekologiczne, po-

kojowe), jest niski stopień pionowej i poziomej dyferencjacji, co powoduje, iż niewielkie są

[...] możliwości wdrażania decyzji podjętych przez ich reprezentantów – przez co formalnie organizacje wchodzące z tymi ruchami w porozumienia, nigdy nie mogą być pewne, czy umowy będą dotrzymane⁴⁹.

Przykładem potwierdzającym istnienie przeciwnych ruchów politycznych w obszarze życia społecznego są konflikty między władzą a „Solidarnością” w Polsce w latach 1980–1981, które w znacznej mierze były spowodowane opieszałością rządu w realizacji zobowiązań podpisanych latem 1980 r. w Gdańsku, Szczecinie i Jastrzębiu⁵⁰.

Można wstępnie przyjąć, że polityka protestu opiera się na żądaniach, egzekwowaniu postulatów i zobowiązań, które rozpatrywane w kategoriach negacji *status quo*, przybierają niekiedy postać antynomii o zdecydowanie zarysowanym typie. W takim aspekcie mogą być one rozpatrywane w relacji: tak–nie, teraz lub nigdy itp. Jednak to postawa jednej ze stron konfliktu będzie decydowała o strategii działania umożliwiającej rozwiązanie konfliktu.

Aspekt politologiczny konfliktu

W aspekcie politologicznym konflikt polityczny to walka dwóch lub więcej podmiotów funkcjonujących w określonym systemie lub na jego obrzeżu i usiłujących zrealizować różne, często sprzeczne interesy w wymiarze materialnym i niematerialnym lub zmierzających do utrzymania bądź zdobycia władzy w zakresie dystrybucji i redystrybucji różnorodnych zasobów, zmiany ustroju, przeforsowania nowego systemu wartości oraz narzucenia nowych zasad gospodarczych. Z perspektywy władzy decyzje i działania polityczne mogą skutkować powstaniem

sytuacji kryzysowych i konfliktowych, które według propozycji Władysława Adamskiego można analizować w następujących obszarach: tożsamości kulturowej bądź narodowej, politycznej partycypacji, legitymizacji, „penetracji”, co w praktyce sprowadza się do kontroli zachowań społecznych przez władzę, a także dystrybucji „reguł i praktyki podziału dóbr, jakimi system dysponuje”⁵¹.

O skali napięć społecznych i poziomie konfliktowości decyduje system polityczny oraz optymalne możliwości gospodarki i działalności organów władzy umożliwiające realne zaspokojenie dóbr lub innych niewymiernych wartości określających normatywny poziom ładu społecznego. Leszek Sobkowiak potencjalne przyczyny konfliktu politycznego upatruje w zróżnicowaniu:

1. dostępu i poziomu partycypacji w sprawowaniu władzy i wpływie politycznym, 2. udziału w wytwarzaniu i podziale dóbr materialnych, 3. społecznego statusu poszczególnych podmiotów, 4. poziomu realizacji zbiorowych i indywidualnych systemów wartości związanych z cywilizacyjną, moralną, religijną, etniczną itp. odrębnością podmiotów⁵².

W tej perspektywie metodologicznej konflikty można rozpatrywać w aspekcie dostępu do władzy wyrażającej się w jej sprawowaniu bądź współsprawowaniu, przez podejmowanie różnorodnych decyzji, na przykład merytorycznych, organizacyjnych czy personalnych, które w jakimś zakresie są zgodne z oczekiwaniami podmiotów politycznych. Jednocześnie nie można zapominać, iż potencjalne konflikty mogą ujawnić się w innych systemach – ekonomicznych, socjalnych i kulturowych – ale wówczas, gdy zawodzi wewnątrzsystemowa regulacja, istnieje duże prawdopodobieństwo, że wnikną one do wnętrza systemu politycznego⁵³. Skonfliktowane strony mogą też świadomie zmieniać istotę konfliktu i stosując różne metody socjotechnicznej manipulacji, zmierzać do ubezwłasnowolnienia opinii pu-

blicznej⁵⁴, nadając niepolitycznym konfliktom – polityczną postać. Ponadto konflikty niepolityczne mogą, zdaniem Sobkowiaka, samoistnie przekształcić się w konflikty polityczne w szczególności, gdy są one lekceważone przez podmioty polityczne lub „niewłaściwie zdiagnozowane”⁵⁵.

Zaproponowany przez Sobkowiaka podział konfliktów politycznych na systemowe i pozasystemowe oddaje istotę problemu. Zasadne jest też rozpatrywanie przyczyn konfliktu jako rezultatu „interakcji jego podmiotów”, mogących przybierać różnorodną postać (rewolucyjną bądź ewolucyjną, całkowitą bądź częściową), powodującą zmianę podmiotów władzy i skutkującą wzrostem aktywności opozycji politycznej oraz prowadzącą do rozpadu np. koalicji. Zdaniem autora, właśnie konflikty integracyjne występujące w podmiotach władzy oraz te obecne poza systemem mogą uzewnętrzniać się w działaniach „pozasystemowej opozycji”, i zderzenia czynników określanych jako „systemowe i zewnętrzne”⁵⁶. Uzupełniając wywód autora, można zauważyć, że opozycja powstaje jako następstwo procesu różnicowania władzy, która

[...] wyzwała dwie, działające w przeciwnych kierunkach siły: procesy uprawnocnienia, sprzyjające organizacji jednostek i grup we wspólnych dążeniach i procesy równoważące [...] odma-
wiający prawomocności istniejącym władzom i rodzący opozycję i rozłam.

Jak zauważył socjolog Peter M. Blau, siły te obejmują coraz to szerszy „zasięg prawomocnej organizacji”, ale działalność opozycji i kolejne konflikty polityczne, na ogół nieuniknione, „ponownie dzielą je i powodują reorganizację”⁵⁷.

Uzupełnieniem tego ujęcia są konstatacje Sobkowiaka dotyczące przyczyn konfliktów. Wyróżnia on konflikty „wywołane bodźcami zewnętrznymi” o podłożu kulturowym lub ekonomicznym. Mogą one na skutek zaistniałych okoliczności ulec przemianie

z „konfliktów niepolitycznych w polityczne”, a te same konflikty wywołane podobnymi czynnikami (ekonomicznymi lub kulturowymi) mogą zmienić kwalifikację konfliktu, szczególnie gdy system polityczny nie chce lub nie może spełnić żądań lub wywiązać się z zobowiązań jednej ze stron konfliktu⁵⁸. W latach 1980–1981 doszło do podpisania w Polsce kilkudziesięciu uzgodnień i porozumień między władzą reprezentowaną przez komisje rządowe, resortowe lub reprezentantów władzy lokalnej a przedstawicielami związków zawodowych bądź grup zawodowych⁵⁹. Wszelako po podpisaniu uzgodnień negocjacyjnych obserwowano początkowo spadek napięcia i odejście od etapu otwartego konfliktu, ale trudności w wywiązaniu się z przyjętych zobowiązań przez strony konfliktu (najczęściej przez podmioty polityczne zbliżone lub związane z władzą) groziły kolejną eskalacją konfliktów, przybierających postać strajków, a prawdziwy wynik konfliktu daleki był od obrazu określonego wstępnym porozumieniem.

Analizując reakcje, jakie zachodzą między poszczególnymi podmiotami konfliktu, ich strukturę wewnętrzną oraz badając relacje wewnątrz poszczególnych podmiotów, można zauważyć, iż stronami konfliktów mogą być np. 1. duże i małe grupy społeczne, 2. duże i małe grupy zawodowe, 3. duże grupy społeczne i organizacje *stricte* polityczne, np. partie, 4. organizacje polityczne i stowarzyszenia, 5. organizacje polityczne i ich kierownicze gremia lub aktyw, 6. centralne kierownictwo organizacji, 7. ośrodki kierownicze i jednostki w relacji jednostronnej i dwustronnej, 8. jednostki na tle zbiorowości oraz w mikroskali⁶⁰. Konflikty wynikające z różnic i sprzeczności mogą w rezultacie prowadzić do kolejnych napięć społecznych. Arogancja władzy, lekceważenie społecznych potrzeb, niesprawiedliwy podział dóbr, nierówności ekonomiczne, płacowe, brak swobód politycznych, a niekiedy prowokacje organów bezpieczeństwa, mogą powodować

wzrost społecznego napięcia i zniszczenie starych struktur społeczno-politycznych i określonych wartości.

Konieczna wydaje się zatem analiza konfliktów politycznych, w których uczestniczą podmioty władzy państwowej i niepaństwowe podmioty polityki. W ogólnym ujęciu te pierwsze można rozpatrywać w następujących relacjach: między podmiotami państwowymi i niepaństwowymi oraz wewnątrz aparatu państwowego i wewnątrz poszczególnych podmiotów władzy państwowej. Niepaństwowe podmioty polityki, odwołując się do prawnych i pozaprawnych metod działania, usiłują rozstrzygać konflikty na swoją korzyść, obierając różnorodne metody: walkę wyborczą, referendum, arbitraż i kontrolę sądową, podział władzy lub obywatelskie nieposłuszeństwo⁶¹, a gdy zawiodą zastosowane metody, wówczas podejmują gwałtowne bunt przeciw władzy i proces ten jest zwykle naznaczony ofiarami, a powrót do normalności jest długi⁶².

W literaturze naukowej kwestia rozwiązywania konfliktów jest różnie ujmowana w zależności od przyjętej perspektywy badawczej. Mucha, rozpatrując konflikty w perspektywie instytucji państwowych, zauważył, iż urzędy lub instytucje mogą w pewnych sytuacjach ingerować w przebieg konfliktu i uznawać się „za prawomocnego mediatora”, zwłaszcza w sytuacji, gdy dalsze trwanie konfliktu może przynieść „groźne konsekwencje”, które zagrażają „swą gwałtownością wszystkim obywatelom”⁶³. Takie ujęcie problemu budzi również wątpliwości, gdy dochodzi do długotrwałej nierównowagi systemu politycznego bądź utraty przez ośrodek władzy zdolności do kontrolowania lub tłumienia konfliktu.

Arbitralne cechy przypisują władzy również Henryk Groszyk i Andrzej Korybski, którzy dopuszczają ze strony podmiotu władzy, bezpośrednio władcze ingerowanie w przebieg konfliktu z zamiarem jego rozstrzygnięcia lub oddziaływania pośredniego

i pozostawienie stronom tymczasowych lub ostatecznych rozstrzygnięć. Dopuszczalne są też inne działania, takie jak tłumienie konfliktu w celu niedopuszczenia do wystąpienia fazy ostrej o gwałtownym przebiegu, a także

[...] arbitralne rozstrzyganie konfliktów w drodze konkretnych i jednostkowych decyzji wiążących uczestników [...] pod groźbą przymusu państwowego, [...] arbitralne narzucenie procedury rozstrzygania konfliktu przez unormowanie podstawowych zachowań uczestników

i narzucenie określonych ram uczestniczącym w konflikcie przez odwołanie się do negocjacji lub mediacji, ale „przy pozostawieniu im sporej swobody co do wyboru zachowań w konflikcie”⁶⁴.

Przebieg konfliktów politycznych jest ściśle związany z konstrukcją, regułami i praktyką systemu politycznego. Natomiast o istocie konfliktu (genezie, przebiegu i zastosowanych metodach jego rozstrzygnięcia) decydują różnorodne mechanizmy, które, jak zauważył Sobkowiak, można rozpatrywać w układzie systemu otwartego (zawierającego elastyczne, demokratyczne cechy) i dopuszczającego tolerancję i ujawnianie konfliktów oraz zastosowanie instytucjonalnych „procedur kontroli, regulacji i rozwiązania” oraz systemu zamkniętego (tzw. sztywnego, niedemokratycznego), blokującego, ukrywającego źródła konfliktów, głównie z obawy, iż mogą one zagrażać systemowi politycznemu lub interesom władzy⁶⁵. Adamski podkreśla, iż w systemie zamkniętym nie przewidziano artykulacji „interesów nie uzgadnianych lub nie aprobowanych przez władzę”, a narastająca negacja władzy przejawia się w formie kontestacji albo „w odmowie poparcia dla władzy i jej polityki bądź też – głównie w czasach kryzysu – w akcjach otwartego protestu społecznego”⁶⁶. Tłumienie konfliktów z zastosowaniem metod pozaprawnych (wykryzysanie policji i wojska) sprowadza się

głównie do utrzymania i obrony systemu władzy i znacznej niekiedy represyjności, co w praktyce prowadzi do zaostrzenia konfliktu. Pojawienie się przeciwstawnych ideałów i wartości prowadzi zatem do zachwiania życia społecznego i zaostrzenia konfliktu⁶⁷.

Uwagi końcowe

Analiza dynamiki konfliktu społecznego i jego psychologicznych uwarunkowań jest wielowymiarowa. Ponieważ konflikt jest wyłączenie cechą systemu społecznego, to wiele działań zbiorowych określanych umownie ruchami społeczno-politycznymi stanowić może szczególny rodzaj konfliktu społecznego, którego przedmiot i cele walki są nie do końca określone. Skoro ruchy te mogą być wstępnym stadium budowy partii masowych (choć niektóre cechy „zarysowane są nieostro”, a obraz nie komponuje się w sposób jednorodny⁶⁸), to jednak, ze względu na dynamikę zmian, dopiero analiza różnic oraz związków przyczynowo-skutkowych między konfliktami umożliwi wykazanie, które z nich są najważniejsze. Odmienne interesy w sferze podziału dochodu narodowego, zarządzania państwa, przestrzegania i egzekwowania prawa czy polityki zagranicznej pozwolą zrozumieć znaczenie ruchu społecznego, poznać możliwości jego działania oraz dostrzec związki między celami a środkami⁶⁹.

Analiza konfliktów społecznych w perspektywie nowych ruchów społecznych pozwala uchwycić zmienności ewolucyjne, mogące dotyczyć różnych kwestii: konfliktu interesów, arbitralności władzy oraz przemocy (metod działania, do jakich odwołują się strony) w różnej perspektywie czasowej. Touraine i jego zespół, analizując ruch społeczny „Solidarność”, zauważyli, że jego specyfiką jest wielowymiarowość. Trzy porządki działania: związkowy, demokratyczny oraz narodowy przenikają się lub splatają niemal ściśle, determinując powstanie

„totalnego ruchu społecznego” dążącego do przekształcenia lub modernizacji wszystkich dziedzin życia publicznego⁷⁰.

Postrzeganie konfliktów społecznych w takiej perspektywie badawczej może sprzyjać wyeksplikowaniu podstawowej teorii konfliktu społecznego: konflikty, (zarówno społeczne, jak i polityczne) mogą mieć też pozytywne znaczenie i być w perspektywie czynnikiem zmiany i rozwoju społecznego. W perspektywie historycznej to, co zmienne, nabiera niekiedy nowego znaczenia i wzbogaca życie społeczne o nową treść.

Wyjaśnienie genezy i istoty konfliktów, związków między celami a środkami, poznanie ciągłości i zmiany charakteru ruchu społeczno-politycznego w perspektywie społecznej, politycznej i kulturowej sprzyja też zrozumieniu porządku aksjonormatywnego. Jednak w warunkach postępującej globalizacji można się spodziewać zaostrzenia konfliktów społecznych we współczesnym świecie oraz konfliktów zbrojnych o podłożu etnicznym, ekonomicznym i kulturowym, które mogą (choć nie muszą) doprowadzić do globalnego spięcia⁷¹.

¹ Por. różne definicje, np. „konflikt społeczny”: K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 98–99, oraz „konflikt społeczny”: *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2002, s. 174–176. Szerzej o istocie konfliktu społecznego i jego specyfice zob. też J. Sztumski, J. Wódz, *Z problematyki konfliktów społecznych i dezorganizacji społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984, s. 5–10.

² O podstawowych formach walki, rozwiązywaniu konfliktów oraz o subiektywnych i obiektywnych uwarunkowaniach wpływających na intensyfikację tego zjawiska zob. H. Białyszewski, *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, Warszawa 1983; M. Deutsch, *The Resolution of Conflict*, New Haven-London 1973.

³ A. Gella, *Ewolucjonizm a początki socjologii* (L. Gumplowicz, L.F. Ward), Wrocław 1966, s. 85.

⁴ Cyt. za: H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 7.

⁵ E. Jarecki, *Konflikty społeczne i zabezpieczenie przed ich powrotem. Studium politologiczne*, Gdańsk 1985, s. 9.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Pełne omówienie wszystkich koncepcji w socjologii okresu przełomu wieków napotyka na pewne trudności. Było ich zbyt wiele. O najważniejszych pisze J. Mucha, *Konflikt i społeczeństwo: z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*, Warszawa 1978, s. 54–61.

⁸ Kwestie te rekapituluję za: J. Mucha, *op. cit.*, s. 61–62.

⁹ Cyt. za: E. Jarecki, *op. cit.*, s. 9.

¹⁰ H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 10–11.

¹¹ L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny – analiza pojęcia*, [w:] *Studia z teorii polityki*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, t. 1, Wrocław 1998, s. 118; J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznych (cz. I)*, Warszawa 1985.

¹² L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 118.

¹³ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński *et al.*, Warszawa 1975, s. 433.

¹⁴ J. Mucha, *op. cit.*, s. 15.

¹⁵ R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, California 1959, s. 135.

¹⁶ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu...*, s. 433.

¹⁷ *Ibidem*, s. 432.

¹⁸ Cyt. za: H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 35.

¹⁹ Zob. S. Waszczak, *Rola resentymentu w konfliktach społecznych*, [w:] *Konflikt społeczny w procesie transformacji systemowej*, red. K. Piątek, Toruń 1996, s. 117–126.

²⁰ J. Sztumski, J. Wódz, *Z problematyki konfliktów społecznych i dezorganizacji społecznej*, Wrocław 1984, s. 7.

²¹ Cyt. za: *ibidem*, s. 9.

- ²² J. Mucha, *op. cit.*, s. 11.
- ²³ J. Mucha, *Jak badać dynamikę i konflikt w społeczeństwie*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 3–4, s. 137–152.
- ²⁴ Zob. np. J.R. Sielezin, *Niektóre aspekty napięć i konfliktów społeczno-politycznych w Polsce w latach 1945–1980*, [w:] *Obrazy PRL. O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*, red. K. Brzechczyn, Poznań 2008, s. 187–201.
- ²⁵ J. Reykowski, *Logika walki. Szkice z psychologii konfliktu społecznego w Polsce*, Warszawa 1984, s. 26–28, 61–66; por. też R. Fisher, W. Ury, B. Paton, *Dochodząc do „tak”. Negocjowanie bez poddawania się*, Warszawa 1995.
- ²⁶ J. Reykowski, *op. cit.*, s. 39.
- ²⁷ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu...*, s. 451.
- ²⁸ J.H. Turner, *Struktura teorii...*, s. 254.
- ²⁹ J. Szumski, J. Wódz, *op. cit.*, s. 26.
- ³⁰ Szerzej: H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 47–48.
- ³¹ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie...*, s. 458–459.
- ³² J. Sztumski, J. Wódz, *op. cit.*, s. 40–43.
- ³³ R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 92–152.
- ³⁴ J. Reykowski, *Konflikty polityczne*, [w:] *Psychologia polityczna*, red. K. Skarżyński, Poznań 1999, s. 171.
- ³⁵ H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 49–51.
- ³⁶ M. Barański, *Funkcje integracyjne i dezintegracyjne konfliktów społecznych*, [w:] *Sprzeczności i konflikty społeczne oraz ich skutki polityczne*, Katowice 1984, s. 104–122.
- ³⁷ H. Białyszewski, *op. cit.*, s. 51–89.
- ³⁸ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie...*, s. 458.
- ³⁹ O politycznych przesłankach napięć, konfliktów i kryzysów międzynarodowych obserwowanych w warstwie motywacyjnej bądź funkcjonalnej zob. T. Łoś-Nowak, *Polityczne przesłanki konfliktów i kryzysów międzynarodowych*, [w:] *Sprzeczności i konflikty społeczne oraz ich skutki polityczne*, red. B. Pasierb, Warszawa 1989, s. 307–322.
- ⁴⁰ R. Dahrendorf, którego poglądy przytaczam, uważa za niemożliwe zakończenie lub rozwiązanie konfliktu i opowiada się wyłącznie za regulacją. Cyt. za: J. Mucha, *op. cit.* s. 190–191.
- ⁴¹ S. Kownacka, Z. Rumel-Syska, *Metody socjopsychologiczne*, Warszawa 1982, cyt. za: L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny...*, s. 125.
- ⁴² R. Fisher, W. Ury, B. Patton, *op. cit.*, s. 11.
- ⁴³ Szerzej o dysonansie poznawczym zob. L. Festinger, H.W. Riecken, S. Schachter, *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group that Predicted the Destruction of the World*, New York 1956.
- ⁴⁴ M. Deutsch, *The Resolution of Conflict*, New Haven-London 1973, s. 356; zob. też H. Białyszewski, *Teoretyczne problemy...*, s. 78–80.
- ⁴⁵ R. Dahrendorf, *Nowoczesny konflikt społeczny. Esej o polityce wolności*, Warszawa 1993, s. 45.
- ⁴⁶ A. Touraine, *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, wybór i oprac. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995, s. 220, 222; por. też A. Touraine et al., *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*, Wrocław 1989.
- ⁴⁷ *Ibidem*, s. 222; szerzej: J.R. Sielezin, *Płaszczyzna konfrontacji politycznej między „Solidarnością” a władzą w latach 1980–1981*, Wrocław 2005.
- ⁴⁸ C. Offe, *Nowe ruchy społeczne: przekraczanie granic polityki instytucjonalnej*, [w:] *Władza i społeczeństwo...*, s. 230.
- ⁴⁹ *Ibidem*, s. 231.
- ⁵⁰ Zob. np. J.R. Sielezin, *Napięcia społeczno-polityczne na Pomorzu Gdańskim w drugiej połowie 1980 r. – płaszczyzna współdziałania i konfrontacji między władzą a „Solidarnością”*, [w:] *W kręgu historii i politologii. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Dąbrowskiemu*, Wrocław 2002, s. 379–388; *idem*, *Płaszczyzna konfrontacji politycznej...*, s. 213–372; J. Holzer, *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia*, Warszawa 1990, s. 126–162, 306, 312–315, 325–326, 334.

- ⁵¹ W. Adamski, *Aspiracje – interesy – konflikt*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 2, s. 22.
- ⁵² L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 127.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ O socjotechnice i innych technikach masowego oddziaływania zob. R. Mucchielli, *Diagnoza specjalisty*, [w:] *Psychosocjotechnika. Dezinformacja. Oręż wojny*, opr. V. Volkoff, Komorów 1999, s. 98–103.
- ⁵⁵ L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 128.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ P.M. Blau, *Wymiana nagród społecznych*, [w:] *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów*, wybór, red. nauk. i wprowadzenie M. Kempny, J. Szmatka, Warszawa 1992, s. 241.
- ⁵⁸ L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 128.
- ⁵⁹ Zob. np. NSZZ „Solidarność” 1980–1981. *Podstawowe dokumenty. Kronika działalności. Bibliografia*, red. B. Pasierb, Wrocław 1990, s. 10–47, 177–179; *Protokół ustaleń w sprawie postulatów nauczycieli i pracowników placówek oświatowo-wychowawczych złożonych w Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym w Stoczni Gdańskiej oraz w terminie późniejszym w Komitecie założycielskim NSZZ „Solidarność” w Gdańsku [17 XI 1980]*, b.m.w., 1980.
- ⁶⁰ Kwestie te omawiam, odwołując się do ujęcia zaproponowanego przez L. Sobkowiaka, *op. cit.*, s. 128.
- ⁶¹ Zob. H. Arendt, *O przemocy. Nieposłuszeństwo obywatelskie*, Warszawa 1999.
- ⁶² K.J. Arrow, *Granice organizacji*, Warszawa 1985, s. 56.
- ⁶³ J. Mucha, *op. cit.*, s. 176–177.
- ⁶⁴ Cyt. za: L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 129.
- ⁶⁵ Przez władzę polityczną rozumiem zdolność i możliwość wydawania oraz egzekwowania różnorodnych decyzji w skali społeczeństwa, podejmowania działań kształtujących zbiorowe zachowania ludzi lub wymuszających postawy i reakcje pożądane i oczekiwane przez decydentów. W literaturze naukowej cytowane są definicje władzy stosowane przez socjologów, a zwłaszcza najbardziej powszechna i popularna autorstwa M. Webera, który rozumiał ją „w ogólności [jako – J.R.S.] szansę jednej lub większej liczby osób na przeprowadzenie jej lub ich własnej woli w działaniu opartym na poczuciu wspólnoty, nawet jeśli inni, którzy w nim uczestniczą, będą stawiać opór”. Cytowana definicja nie wyczerpuje jednak wszelkich wątpliwości i kwestii spornych i wskazuje na złożoność zagadnienia; zob. M. Weber, *Klasy, stany, partie – podział władzy w obrębie wspólnoty*, tłum. D. Niklas, [w:] *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, wybór W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975, s. 415. Łatwo zatem zauważyć, że pojęcie „władzy” jest zagadnieniem złożonym i od lat budzącym kontrowersje, m.in. ze względu na wieloaspektowość (funkcjonalną, strukturalną i wolicjonalną) i odmienne próby klasyfikacji władzy, m.in. w różnych aspektach – jej relacji do sprawiedliwości, życia, prawdy i porządku, odpowiedzialności, odpowiedzialnych rządów i rządzących, zob. Y.R. Simon, *Ogólna teoria władzy*, Kraków 1998, s. 8–34, 39–46, 101–106; G. Tinder, *Myślenie polityczne. Odwieczne pytania*, Warszawa 2003, s. 107–211.
- ⁶⁶ W. Adamski, *Interesy i konflikt. Studia nad dynamiką struktury społecznej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 219.
- ⁶⁷ Szerzej: T. Matysiak, *Przed konfliktem konflikt*, Warszawa 1986.
- ⁶⁸ F. Ryszka, *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984, s. 297–298.
- ⁶⁹ Modelowym przykładem analizy konfliktu społecznego określanego mianem ruchu społecznego jest projekt zespołu socjologów z Francji i Polski dotyczący „Solidarności”. A. Touraine et al., *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*, Warszawa 1989.
- ⁷⁰ *Ibidem*, s. 13.
- ⁷¹ Taką tezę prezentują np. H.P. Martin i H. Schumann, *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*, Wrocław 1999, s. 13–17.

Theoretical problems of sociopolitical conflicts and their specifics. The attempt of exemplification

Summary

The social conflict was initially defined as a struggle of two or more entities striving for legalizing particular goals. The parties of the conflicts aiming at different methods (attack, defence, bidding) made a choice of particular methods and operational strategies. As early as at the turn of the XIX and XX century, psychologists and politologists made an effort to clarify its essence in the aspect of multicapable determinants. A certain general developmental regularity was observed, including such elements as enmity, violence, frustrations, rivalry. However, just at the half of the XX century it was noticed that the competition, rivalry and enmity are not homogeneous and may vary and they are not always permanent elements of conflicts. Nowadays, in the methodological aspect, a variety of the problem is recognized, which is estimated in the categories of "society conflict patterns". Different stages of a conflict may be binding as far as methods of elaboration that may repress the tension and eliminate the causes or even eliminate it altogether.

Nowadays, a new social phenomenon is a conflict, which emerges from the divergent goals, which occur between the rights of the citizens and the resources of the society. Social conflicts are analysed as far as science in the perspective of mass social movements, for instance a conflict between the government and the authorities of the Independent Self-governing Trade Union "Solidarity" in Poland between 1980 and 1981. Nowadays, the other conflicts are global conflicts which take place because of contradictory interests of different entities and they have an ethnic, religious, economic and cultural backgrounds.